

ՄԿՐՏԻՉ ՆԵՐՍԻԱՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ

ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՀԵՐՔԵԼԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

М. Г. НЕРСИСЯН

НЕОПРОВЕРЖИМЫЕ
ДОКУМЕНТЫ О ГЕНОЦИДЕ
АРМЯН

Издательство "Гитутюн" НАН РА
ЕРЕВАН 2005

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

ՄԿՐՏԻՉ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՀԵՐՔԵԼԻ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Պատմության և Արևելագիտության
ինստիտուտների գիտական խորհուրդների որոշմամբ

**Հրատարակության պատրաստեց՝ Ն. Վ. ՂԵՐՈՅԱՆԸ
Խմբագրությամբ Պ. Մ. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆԻ**

Ն 633 Սկրիիչ Ներսիսյան. Հայոց ցեղասպանության անհերքելի փաս-
տաթղթեր. Ե., «Գիտություն» հրատ., 2005, 336 էջ:

Բազմազգի և բազմալեզու աղբյուրների համագրմամբ ու-
լուսարանմամբ հեղինակը սահմանում է ցեղասպանության
ծրագրված բնույթը, ապացուցում ինքնապաշտպանության
կատարած դերը և մերժում թուրքելի «քաղաքակրթական»
առաքելությունը:

Հասցեագրվում է ընթերցող լայն հանրությանը:

194325
5V0036705

0503020913

Ն _____ 2005 ԳՄԴ 63.3(22)
703(02) – 2005

ISBN 5 – 8080 – 0604 – X

©ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2005

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Ակադ. Մկրտիչ Ներսիսյանին ու նրա գիտական պատկառելի ժառանգությունը ծանաշողներս գրեթե համոզված էինք, թե կյանքի իններորդ տասնամյակ ուժը դնող գիտնականը (1909–1999) «Պատմության կեղծարարները» գրքով ու նրան հաջորդած մի քանի փաստալից հոդվածներով ավարտում է իր ասելիքը, ի մասնավորի այն ամփոփելով՝ «Դայկական հարցի ծագումը և Մեծ տերությունները» (ՊԲՀ, 1999, -1, էջ 101–108) հրապարակմամբ։ Արխիվային նյութերը դասդասելիս պարզվեց, սակայն, որ քննության սթափ կարողությունը պահպանած և գիտական թեմաներ ընտրելիս անվիեպ հետևողականություն ցուցաբերող գիտնականը ժրագրել է եղած հրապարակումներից մի երկուսի լրամշակմամբ ու նոր շեշտադրումներ բովանդակող քննությունների կցմամբ կազմել «Դայոց ցեղասպանության անհերքելի փաստաթղթեր» նոր մենագրություն։

Դանգուցյալ գիտնականի ցանկությունն ու հիշատակը հարգելու պարտավորվածությունը չէ միայն, որ մեզ թելադրեց առկա նյութերը ի մի բերել և Դայոց ցեղասպանության ցավալի 90-ամյակի օրերին ընթերցողների ուշադրությանը հանձնել այս գիրքը։ Աշխատության բոլոր հինգ գլուխները գրված են տևականորեն հավաքած ու նոր հարցադրումներով լուսաբանվող փաստական հարուստ նյութի վերլուծությամբ, արդիական թելադրանքներ հրահրող ընդհանրացումներով ու գիտական ծշմարտություններ բացահայտող փաստարկումներով։ Մ. Ներսիսյանը չէր հանդուրժում պատմական իրողության որևէ խեղաթյուրում, ինչպես որ մերժում էր նաև վստահելի աղբյուրին վերաբերող ամեն մի սերենթամբ։

Մեզանում Մ. Գ. Ներսիսյանը առաջինը քաղաքացիական համարձակություն և գիտական հասունություն ունեցավ հաղթահարելու քաղաքական ու գաղափարական արգելանքները և 1946 թ. դոկտորական թեզ ներկայացնելու «Դայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850–1870 թթ.» խորագրի տակ։ Մեղադրանքի տարափին հակառակ՝ նա վերանայեց Ռաֆֆու և Ռ. Պատկանյանի ժառանգության գնահատությունը, թուրքական

բռնապետության դեմ հայոց պայքարը հայտարարեց ազատագրական, իսկ թուրքական պատմագրության բարբաջանները՝ կեղծարարություն։ Դարձյալ Ակրտիչ Ներսիսյանն էր, որ 1965-ին «Պրավդայում» տպված հոդվածով ԽՍՀՄ-ում բարձրածայն խոսք ասաց Դայոց ցեղասպանության մասին, ապա և առաջինը խմբագրեց վավերագրերի այն ժողովածուն, որով հիմք դրվեց Դայաստանյան ցեղասպանագիտությանը («Դայերի Գենոցիդը Օսմանյան կայսրության մեջ», 1966, 1982, 1991)։

Գրքում արժարժվող հիմնական խնդիրներից հատկապես ընդգծելի են երկուսը՝ Դայոց ցեղասպանության պացույցները այնքան շատ են և այնքան հավաստի, որ թուրքական իշխանությունների և նրանց պատվերով պատմագիտությամբ գրավվող թուրք կամ թուրքամետ պատմաբանների մերժումը վերածում է կեղծարարության, և ապա՝ օսմանյան պետությունը իր սկզբնավորման օրից քաղաքակրթական որևէ առաքելություն չի ունեցել և չէր էլ կարող ունենալ. թուրք զինվորն ամենուր իր հետ տարել է արյունահեղություն, կոտորած, թալան, ավերածություն և քաղաքակրթական նվաճումների ոչնչացում։ Ս. Ներսիսյանը դժվարանում է առանց վրդովմունքի ու որակումների խոսել այդ իրողությունների մասին։

Խմբագրությունից հետո էլ գրքում կան որոշ կրկնություններ, գուցե և մեղմելու կարոտ որակումներ, սակայն ամբողջության մեջ այն ուսանելի և նպատակային աշխատություն է։

Դեղինակային շարադրանքը կատարված էր մասամբ հայերեն, մասամբ՝ ոուսերեն լեզուներով։ Միասնական դարձնելու համար հայերենը թարգմանեցինք ոուսերենի և հակառակը։

Դավելվածում ներկայացվող փաստաթղթերը հիմնականում քաղված են Ս. Ներսիսյանի խմբագրությամբ կազմվող և մահվամբ կիսավարտ մնացած «Դայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան կայսրությունում» վավերագրերի ժողովածուի երկրորդ հատորից՝ գիտնականի բազմամյա աշխատակից Նումեն Ներոյանի խնամածու ընտրությամբ։

Պրոֆ. ՊԱՐՈՒՅՐ ՍՈՒՐԱԿՅԱՆ